

2006. GADS
60. SĒJUMS

6. NUMURS

Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis

V. KARAZINA HARKOVAS NACIONĀLĀS UNIVERSITĀTES UN LATVIJAS SAKARU APLIECINĀJUMS LATVIJAS AKADĒMISKĀS BIBLIOTĒKAS KRĀJUMOS

*M. sci. soc. Venta Kocere,
Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas
direktore*

Pateicoties Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas draudzīgajām attiecībām ar N. Karazina Harkovas Nacionālās universitātes Centrālo zinātnisko bibliotēku, 2005. gada septembrī tur tika atklāta izstāde "Harkova — Latvija: kultūrvēsturiskie sakari", kuru bija veidojusi Latvijas Akadēmiskā bibliotēka no saviem fondiem.

Pētot materiālus, atklājās, ka mūsu bibliotēkas krājumos glabājas vēstures liecības par Latvijas un Harkovas saskarsmes punktiem.

2004. gadā tika atzīmēta 350. gadadiena, kopš dibināta Harkova — viena no lielākajām Ukrainas pilsētām. Pēc arheoloģiskajiem izrakumiem jau 8. gs. šajās vietās ir bijušas slāvu apmetnes, no kurām vēlāk izveidojās Doņecas pilsēta. Šīs ziņas tiek pieminētas arī senkrievu literatūras pieminekļi "Teiksmas par Igora kauju". Par mūsdienu Harkovas dibinātājiem 17. gs. vidū kļuva ukraiņu kazaki un zemnieki. Leģenda vēstī, ka pilsētas nosaukums saistīts ar vienu no pirmā ieceļotāja — kazaka Harko (Haritona) — vārdu. Kazaku apmetnes sauca *slobodami* (no vārda *svoboda*), bet viss novads — *Slobodskoi-Ukrainoi* vai *Slobožanščinoi*.

1765. gadā Harkova kļuva par administratīvu centru Slobodskas Ukrainu

guberņā, kuru no 1835. gada sāk saukt par Harkovasguberņi. Universitātes nodibināšana 1804. gadā kļuva par pavērsiena punktu Slobodskas novada attīstībā, pārvēršot to par vienu no attīstītākajiem zinātnes un izglītības ziņā savā reģionā. Jau ar pirmajiem universitātes dibināšanas mirkļiem tā kļuva par vadošo mācību iestādi savā apgabalā, kas sastāva no vienpadsmit guberņām un septiņiem apvidiem.

No 1919. līdz 1934. gadam Harkova bija Ukrainas galvaspilsēta, tās statuss noteica nacionālās kultūras atdzimšanu Harkovā.

Harkovā tika uzcelta pirmā dzelzsbetona augstceltne Ukrainā — *Gosprom*. Harkovā atrodas lielākais pilsētas laukums Eiropā — Brīvības laukums. Piemineklis dižajam Kobzaram — Tarasam Ševčenko — ir viens no skaistākajiem pasaulē.

Divdesmitā gadsimta 20.–30. gados Harkova kļuva par vadošo zinātnes un mācību centru Ukrainā. Pēc 1934. gada, kad galvaspilsēta pārcelta uz Kijevu, Harkova turpināja palikt par otru lielāko zinātnes un rūpniecības centru Ukrainā. Jau 1940. gadā šeit bija 36 augstskolas un 46 zinātniski pētnieciskie institūti.

Īpaši cieši sakari starp Ukrainu un Latviju izveidojās 19. gs. otrajā pusē un 20. gs.

sākumā. Pirmā pasaules kara gados Harkovā evakuācijā atradās daži Rīgas rūpniecības uzņēmumi, tajā skaitā Leitnera velosipēdu fabrika *Rossija*. Simtiem latviešu ģimeņu dzīvoja Harkovā. Šeit darbojās latviešu klubi, iznāca laikraksts *Atvase* latviešu valodā. Daži latvieši ieņēma svarīgus amatus pilsētas administrācijā, latvietis J. Koržuovs, dzimis rīdzinieks, tika ievēlēts par Harkovas pilsētas padomes priekšsēdētāju.

Pēc neatkarības pasludināšanas Ukrainā sākās jauns posms pilsētas vēsturē. 21. gs. Harkova turpina un attīsta savas labākās tradīcijas [12].

V. Karazina Harkovas Nacionālā universitāte ir viena no vecākajām universitātēm Austrumeiropā. Tās pirmsākums bija 1722. gadā. Belgrodā nodibināta Harkovas kolēģija, kas 1726. gadā tika pārcelta uz Harkovu. Kolēģijā pasniedza dižais ukraiņu filozofs un rakstnieks Grigorijs Skovoroda (1722–1794). Harkovas mācību apgabālā 1803. gadā ietilpa vienpadsmit guberņas un septiņi apgabali. 1804. gadā pēc izcilā apgaismotāja, zinātnieka un sabiedriskā darbinieka Vasilija Karazina (1773–1842) iniciatīvas tika nodibināta Harkovas universitāte, kas Ukrainā noteica Harkovas vadošo lomu zinātnes un izglītības jomā.

Ar Harkovas universitāti saistīti daudzu zinātnieku, pedagogu un valstsvīru vārdi. Starp tās audzēkņiem un pasniedzējiem ir Nobela prēmijas laureāti — mikrobiologs J. Mečņikovs, fiziķis L. Landau, ekonomists S. Kuzņecovs, kā arī tādi pazīstami zinātnieki kā vēsturnieks D. Bagalejs, N. Kostomārovs, M. Drinovs un A. Kovaļevskis, astronoms N. Barabašovs, fiziķis un ķīmiķis N. Beketovs, matemātiķi un mehāniķi M. Ostrogradskijs, V. Steklovs un A. Ļapunovs, fiziķi N. Ahiezers, B. Verkins, botāniķis N. Turčaņinovs, valodnieki A. Potebņa, D. Ovsjaņiko, Kulikovskis, N. Sumcovs, jurists un sociologs M. Kovaļevskis, ģeogrāfs N. Krasnovs, dzejnieks P. Gulaks, Artemovskis, rakstnieks O. Gončars, komponists

N. Lisenko, mākslinieks G. Semiradskis un citi.

1920. gadā universitāte tika pārveidota par teorētisko zinātņu akadēmiju, bet vēlāk par Tautas izglītības institūtu (1922). Universitāti atjaunoja 1933. gadā, un līdz 1941. gadam šeit bija deviņas fakultātes, septiņi zinātniski pētnieciskie institūti, 52 katedras. Visas universitātes pastāvēšanas laikā to ir beiguši 130 000 studentu. Šodien universitāte kļuvusi par vienu no lielākajiem zinātnes un mācību centriem Ukrainā. Šeit aktīvi darbojas vairāk nekā 20 pasaules slavenas zinātniskās skolas, kā arī 19 specializētas padomes disertāciju aizstāvēšanai. 19 fakultātēs mācās apmēram 13 000 studentu un aspirantu, strādā divi tūkstoši pasniedzēju un zinātnisko darbinieku, starp kuriem ir 290 zinātņu doktoru, profesoru un vairāk kā 800 zinātņu kandidātu. Studenti tiek apmācīti 61 specialitātē.

Harkovas universitātes zinātnieku sasniegumi ir ieguvuši autoritāti gan Ukrainā, gan arī tālu aiz tās robežām. Par to liecina daudzie goda nosaukumi, prēmijas un apbalvojumi universitātes darbiniekiem un absolventiem, ciešā starptautiskā sadarbība ar 67 augstākajām mācību un zinātniskajām iestādēm no 29 pasaules valstīm. No 1974. gada Harkovas universitāte ir īstenais loceklis Starptautiskajā universitāšu asociācijā UNESCO. 1998. gadā tika parakstīta Boloņas Lielā universitāšu asociācijas harta, no 1989. gada līdzdibinātājs un īstenais loceklis Eirāzijas universitātes asociācijās, no 2004. gada janvāra Harkovas universitāte bija uzņemta Eiropas universitāšu asociācijā [13].

2004. gadā Starptautiskā astronomijas savienības komisija piešķīra nosaukumu *10695 Kharkivu* asteroidam, kuru atklāja profesors E. Boueloms (ASV).

Universitātes bibliotēka ir viena no lielākajām un vecākajām bibliotēkām Ukrainā. Tā tika dibināta vienlaicīgi ar universitāti 1804. gadā. Bibliotēkas literatūras fonda pamatā

liktas 3219 grāmatas, kuras V. Karazins iegādājās Pēterburgā. Par pirmo bibliotekāru kļuva profesors J. Belens de Balju.

Šodien kopējais bibliotēkas fonds ir 3,3 miljonu eksemplāru, tajā skaitā 1 773 400 eksemplāru zinātniskās literatūras, viens miljons 200 tūkstoši mācību literatūras, 60 tūkstoši retās grāmatas (18 inkunābulas, ap 1000 rokrakstu, 300 paleotipi). Ārzemju literatūras fonds ir vairāk nekā 770 tūkstoši eksemplāru.

Centrālā Zinātniskā bibliotēka veic aktīvu grāmatu apmaiņu ar ārzemju mācību un zinātniskajām iestādēm. Starp tās partneriem ir ASV Kongresa bibliotēka, Ņujorkas publiskā bibliotēka, Krievijas universitātes, kā arī Francijas, Bulgārijas, Japānas un daudzu citu valstu bibliotēkas. Katru gadu vairāk nekā 50 tūkstoši lasītāju izmanto 11 specializētas lasītavas un septiņus abonementus. Bibliotēka veic aktīvu izdevējdarbību, kopā ar universitātes zinātniekiem piedalās bibliogrāfisko un biobibliogrāfisko izdevumu, monogrāfiju un citu krājumu sastādīšanā.

Saglabājot divsimtgadīgas tradīcijas, bibliotēka aktīvi ievieš jaunās informācijas tehnoloģijas. Šodien tā ir automatizēts bibliotekārās informācijas centrs, kas nodrošina piekļu gan unikālajiem bibliotēkas fondiem, gan arī elektroniskajiem resursiem, tai skaitā interneta pakalpojumiem. Bibliotēkā tiek izmantots bibliotekārās sistēmas LIBER-MEDIA programmnodrošinājums. No 2004. gada ar ASV vēstniecības Ukrainā atbalstu atvērta Interneta centrs un informācijas centrs *Logs uz Ameriku*. Tāpat bibliotēka attīsta kultūras un informācijas sakarus ar starptautisko fondu *Vozroždenije*, Britu padomi Ukrainā, Gētes institūtu (Kijeva), Francijas kultūras centru, Poļu namu Harkovā, ukraiņu-amerikāņu fondu *Seibr-Svitls*, Grieķu kultūras fondu.

Bibliotēka kopā ar universitāti pilda vietnotu vēsturisku misiju: *Cognoscere. Docere. Erudire*.

Vēsture liecina, ka harkoviešu un latviešu ceļi ir krustojušies ne vienu reizi vien. Pirmais Harkovas universitātes rektors bijis Rīgā dzimušais Ivans Rižskis (1761–1811). Ivans Rižskis mācījies Pleskavas garīgajā seminārā, no kurienes ieguvis savu uzvārdu pēc dzimtās pilsētas nosaukuma, vēlāk precējies ar universitātes dibinātāja Vasilija Karazina (1773–1842) māsu. Ivans Rižskis bijis progresīvs profesors, ārkārtīgi populārs gan pasniedzēju, gan studentu vidū — par to liecina viņa uzvara ikgadējās rektora vēlēšanās (izņemot 1807. gadu), līdz pat viņa nāvei [10]. Rīdzinieks ir bijis arī cits Harkovas universitātes rektors — Porfirijs Pjatņickis (1859–1940) [14].

Pirmais ķīmijas žurnāls bijušajā Krievijas teritorijā tika izdots Rīgā. To sāka izdot Dāvids Hieronijs Grindelis (1776–1836), kas bija cilvēks ar interesantu biogrāfiju, nācis no izbēgušajiem dzimtajaudim, bet izcēlās ar lielām organizatora spējām un drosmīgām iecerēm [7].

1803. gadā Grindelis sāka izdot Krievijas impērijā pirmo periodisko izdevumu farmācijā un ķīmijā *Russisches Jahrbuch der Pharmacie* ("Krievijas farmācijas gada-grāmata"). 1809. gadā izdevums nāca klajā, piedaloties Harkovas Universitātes profesoram Ferdinandam Gīzem (1781–1821), ar nosaukumu *Russisches Jahrbuch für die Chemie und Pharmacie* ("Krievijas ķīmijas un farmācijas gadagrāmata") [9], kas publicēja rakstus par ķīmisku vielu pagatavošanu, tajā galvenokārt apkopoja Grindeļa personisko pieredzi, tika aplūkoti arī principiāli un profesionāli farmācijas zinātnes jautājumi, tomēr galvenā uzmanība tika pievērsta tirajai ķīmijai.

1810. gadā atkal lasāms tikai Grindeļa kā vienīgā izdevēja vārds. Diemžēl žurnālam nebija lemts ilgi pastāvēt: neguvis cerēto atbalstu, Grindelis, stādāmieš Tērbatas universitātes rektora amatā, tā izdošanu izbeidza. Gadagrāmata šodien kļuvušas par bibliogrāfisku retumu, Latvijas Akadēmiskā

bibliotēka var lepoties ar vairākiem gada-grāmatas izdevumiem.

Harkovas universitātes ķīmijas profesorus Ferdinands Gize izdevumā publicēja arī vairākus paša darbus un bija pazīstamās grāmatas "Ķīmija tiem, kas māca, un tiem, kuri mācās" autors. Arī Gize miris Latvijas teritorijā — Jelgavā, caurbraucot, kāda ceļojuma laikā.

Latviešu zinātniskās valodniecības pamatlicēja Jāņa Endzelīna mūžs cieši saistīts ar Harkovu. Pēc viņa paša atzinuma, Harkovas periods bijis ražīgākais posms viņa dzīvē. Harkovā Jānis Endzelīns uzraksta arī savu ievērojamāko darbu — "Latviešu valodas gramatiku" [2].

1908. gadā J. Endzelīnu aicināja uz Harkovu un ievēlēja Harkovas universitātē par ārkārtas profesoru, bet tā kā toreizējās cariskās Krievijas izglītības ministrs viņu šai amatā neapstiprināja, J. Endzelīns 1909. gadā sāka darboties Harkovas universitātē par privātdocentu. Tikai pēc divu gadu nostrādāšanas 1911. gadā J. Endzelīnu apstiprināja par ārkārtas, bet 1912. gadā — pēc tam, kad Pēterburgas universitātē tā paša gada martā aizstāvēta doktora disertācija par tēmu *Славяно-Балтийские этюды*, — par kārtējo profesoru. Zinātniskās aktivitātes un sekmju ziņā J. Endzelīns Harkovas laikmetu uzskatīja par ļoti veiksmīgu. Daudzi viņa šī posma pētījumi publicēti Krievijas Zinātņu akadēmijas un ārzemju izdevumos, bet vēl vairāk bija uzkrāts materiālu un pieredzes vēlākajiem monumentālajiem darbiem [8].

1918. gadā laikraksts *Atvase*, kurš iznāca Harkovā, publicēja J. Endzelīna rakstu "Par latviešu valodas mācību" (Norādījumi par valodas mācīšanu latviešu bērniem Ukrainā) [1].

Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļas fondā glabājas 1916. gadā no Harkovas rakstītas vēstules prof. J. Lautenbaham uz Jurjevu [3].

Saglabājušies arī vairāki Harkovas universitātes bibliotēkas grāmatu pieprasījuma taloni, kurus aizpildījis J. Endzelīns 1915. gadā [4].

Savukārt kādā 1958. gadā rakstītā vēstulē Harkovas universitātes rektoram Kārlis Egle sakarā ar LPSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas bibliogrāfijas "Akadēmiķis Jānis Endzelīns" sagatavošanu lūdzprecizētziņaspar J. Endzelīnarediģētajiem darbiem — *Записки императорского Харьковского университета* (1914–1916) [5]. Saglabājusies arī no Harkovas saņemtā atbilde [6].

Viens no pirmajiem latviešu medicīnas profesoriem, Roberts Krimbergs (1874–1941), 1909. gadā stājās Harkovas universitātes fizioloģiskās ķīmijas katedras priekšgalā un tika ievēlēts par ārkārtējo, bet pēc gada — par kārtējo profesoru (apstiprināts gan tikai 1912. gadā, jo izglītības ministrs uzskatīja viņu par jaunu).

Vienlaicīgi ar katedras vadību profesors Krimbergs lasīja lekcijas un vadīja praktiskus darbus un laboratoriju. Līdztekus no 1909. gada Roberts Krimbergs bija Harkovas Sieviešu medicīnas institūta profesors [11].

Latvijā profesors Krimbergs atgriezās 1920. gadā un līdz mūža beigām bija universitātes Medicīnas fakultātes Fizioloģijas un fizioloģiskās ķīmijas institūta vadītājs, veica nozīmīgu zinātnisku darbu jaunas nozares — bioķīmijas — izveidē.

Savukārt profesors Oktāvs Trebū (1876–...) pēc Maskavas Universitātes beigšanas specializējies botānikā, aizstāvējis disertāciju par zemāko augu barošanu, no 1901. līdz 1910. gadam, strādājot Harkovas universitātes augu fizioloģijas laboratorijā, publicējis "Parazītisko sēņu sarakstu, kuras savāktas Harkovas guberņā", kurā iekļāvis 188 sēņu veidus.

Ķirurgs Vilhelms Grūbe (1827–1898) no 1859. līdz 1884. gadam bija Harkovas universitātes profesors.

Vēres

1. *Atvase*. 1918. 28. sept. Nr. 55.
2. Egle, K. *Akadēmiķis profesors Dr. Jānis Endzelīns*. Akadēmiķis Jānis Endzelīns: bibliogr. Rīga, 1958. 8. lpp.
3. LABR K. Egles f. 474., 5.–7.
4. LABR J. Endzelīna f. 13., 3.
5. LABR K. Egles f. 363., 8.
6. Turpat.
7. *No Grindeļa līdz mūsdienām: apceres par farmācijas tradīcijām un jaunu ārstniecības preparātu meklējumiem Latvijā*. Sast. prof. J. Stradiņš. Rīga, 1996. 11.–41. lpp.
8. Ozols, A. *Raksti valodniecībā*. Rīga, 1967. 545., 561.–562. lpp.
9. *Russisches Jahrbuch für die Chemie und Pharmacie (Riga)*. 1809. Bd. 1.
10. Багалеј, Д. И. *Опыт истории Харьковского университета* (по неизданным материалам). Т. 1. (1802–1815 гг.) Харьков, 1893-1898. с. 44–49.
11. Паличева, С. В. *Харьковский период жизни и деятельности Р. П. Кримберга (1874–1941)*. Рукопись. Б. г.
12. *Харков вчера, сегодня, завтра*. Харьков, 2002.
13. *Харьківський Національний університет імені В. Н. Каразіна: 1804–2004*.
14. *Харьковский Национальный университет ім. В. Н. Каразіна за 200 років*. Харків, 2004. С. 238, 277–279.